

Milan Podrimavský: Národné hnutie a uhorská národnostná politika za dualizmu

Určujúcou platformou profilu Uhorska bola doktrína rečovo a kultúrne jednotného maďarského národa a nedeliteľného maďarského národného štátu. Do jej fundamentálneho obsahu patrili obširne rozvádzané tézy, že Maďari sú jediným štátotvorným subjektom, ktorý určuje vonkajšie znaky i vnútorný charakter štátu, lebo Uhorsko vždy bolo, je a bude výlučne štátom maďarského národa. O túto fiktívnu predstavu, ktorá nerešpektovala reálnu národnostnú, etnickú a rečovú štruktúru obyvateľstva, sa opieral zhodný postoj všetkých politických strán a zoskupení k národnostnej otázke. Národnostnú politiku v tejto línii uplatňovali obidve snemovne parlamentu, všetky vlády a orgány štátnej moci a verejnej správy. Cieľom všetkých politických krokov, právnych noriem a administratívnych opatrení bolo „vyrovnanie sa“ s faktickou existenciou obyvateľstva, ktoré nepatrilo k maďarskému etnickému národu.

Oficiálna koncepcia maďarského politického národa obsiahla síce formálne všetkých obyvateľov štátu, avšak úplne negovala jestvovanie politicko-etnických subjektov, ktoré prezentovali svoju identitu a emancipačné záujmy. Strategický plán postupného pomad'arčovania nemad'arského obyvateľstva, jeho rečovej, kultúrnej a duchovnej asimilácie, tvoril jadro permanentnej ideologickej a propagandistickej ofenzívy, ktorá hlásala, že akýmsi vyšším poslaním Uhorska je byť mocensko-politický fenomén obrannou baštou a ochrancom západnej civilizácie najmä proti „panslavistickému nebezpečenstvu“. V konečnom dôsledku sa mal z Uhorska aj reálne stať národne, etnicky, rečovo a kultúrne unifikovaný, homogénny maďarský štát.

Slovenská politika a verejná mienka vyjadrovali o uvedených ideologických koncepciách a praktických postupoch vládnej moci jasné postoje. Poukazovali, že právne normy, výkon vládnej moci a verejnej správy sa riadia výlučne uvedenými strategickými záujmami a uplatňujú širokú škálu opatrení, ktoré mali potvrdzovať nacionálne maďarský charakter štátu. Odmietali taktiež tendenčné, skreslené a vecne neodôvodnené názory o Slovákoch a ich aktivitách, ktoré v maďarskej verejnej mienke naďalej živili zakorenené negatívne postoje k zmyslu a podstate slovenských emancipačných snáh, lebo videla v nich predovšetkým nebezpečné a škodlivé činy proti záujmom štátu.

Oblasť politických a občianskych práv a slobôd, podmienky spolčovania a zhromažďovania boli determinované stavovskými prerogatívami šľachty, ktorá si vo verejnom živote udržiavala osobitné postavenie. Parlamentný systém priamo nadväzoval na feudálnu zastupiteľskú sústavu, o čom svedčí jestvovanie snemovne veľmožov a charakter volebných zákonov do poslaneckej snemovne parlamentu z roku 1848 a 1874. Priznávali totiž aktívne a pasívne volebné právo len na základe tzv. volebného cenzu, čím priamo vylučovali uplatnenie princípu rovnosti občanov a potvrdzovali zabezpečenie otvorenej diskriminácie väčšiny dospelého obyvateľstva. Volebný akt sa konal verejným hlasovaním voličov v sídle volebného okresu podľa procedúr a zvyklostí, ktoré dávali uhorským vol'bám charakteristickú atmosféru, často s nedôstojnými podmienkami a okolnosťami pre voličov. Príslušné orgány, ktoré voľby riadili, využívali agitačné možnosti a rozhodnutia v prospech kandidátov vládnych strán, vrátane využitia asistencie ozbrojených zložiek. Vo volebných okresoch, kde vystupovali slovenskí kandidáti, bola takáto prax súčasťou snáh zmariť ich zvolenie a získanie mandátov v zákonodarnom zbore. Zmena podstaty parlamentného systému tvorila súčasť základných cieľov slovenskej politiky.

Nezáujem panovníka o národnostnú problematiku v Uhorsku a nedôslednosť v požadovaní plnenia záväzkov vlády spôsobovali v slovenských kruhoch vážne oslabenie autority panovníckej moci a spochybnenie symbolu spravodlivosti a záštity, ktoré tradične vládnuca dynastia predstavovala.

Dôvody konzervovania systému, ktorý charakterizoval vážny deficit demokratických hodnôt, tkveli predovšetkým v snahe eliminovať nemaďarské obyvateľstvo z občianskeho života z obáv, že v prípade všeobecného volebného práva prejaví slobodnú vôľu vo výbere svojich zástupcov, ktorí by v zastupiteľských zboroch tlmočili a presadzovali aj národné práva. Tým by sa podstatne zmenila politická a stranícka skladba poslancov parlamentu. Od roku 1901 slovenskí poslanci v parlamente po štvrtstoročí totiž opäť na fóre zákonodarného zboru nastoľovali komplex otázok, ktoré súviseli napríklad s požiadavkami na dodržiavanie národnostného zákona z roku 1868. To vyvolávalo ostré protesty poslancov maďarských strán a vládnych činiteľov proti ich vecnej argumentácii, ktoré sa zakladala na poznaní skutočného stavu vecí.

Vedúce maďarské politické kruhy si uvedomovali, že postavenie a práva nemaďarských národov a ich príslušníkov je potrebné postaviť na zákonnú základňu. Jadro problému spočívalo v koncepcii právnej normy. Maďarskí politickí činitelia vychádzali z pozície, že postavenie nemaďarských národností sa nebude opierať o nijaké práva, ktoré by priamo alebo nepriamo potvrdzovali uznanie ich štátotvornej subjektivity a kolektívnej identity. Na druhej strane predstavitelia Slovákov podporovali koncepciu, ktorú parlamentu predložili rumunskí a srbskí poslanci. Zakladala sa na téze, že v Uhorsku jestvujú historické etniká (Maďari, Rumuni, Srbi, Slováci, Rusíni a Nemci), ktoré majú byť uznané za rovnoprávne „krajinské národy“ s ústavným zabezpečením ich politickej rovnoprávnosti v rámci územnej celistvosti štátu.

Národnostný zákon (Zák. čl. XLIV/1868 vo veci národnostnej rovnoprávnosti) sa týkal len jednotlivých osôb, nie národností ako kolektívnych subjektov. Išlo teda o fiktívne práva, ktoré v daných pomeroch ani nemohli byť realizované. Jeho obsah bol predmetom fundamentálnej kritiky predstaviteľov nemaďarských národov. Negatívne sa k nemu postavili nielen reprezentanti oficiálneho smeru slovenskej politiky, ale dokonca aj Novej školy slovenskej, zoskupenia, ktoré sa umiernenými požiadavkami jazykového a kultúrneho charakteru usilovalo dosiahnuť konštruktívnu spoluprácu s vládou.

Vládna moc stála dôsledne na pozícii, že tzv. národnostný zákon poskytuje v plnej miere „národnostnú rovnoprávnosť“ pre občanov, ktorí sa hlásia k nemaďarským národnostiam. Podstatné sú však zmysel, koncepcia, účel a najmä realizácia tejto právnej normy v praxi. Zákon sa vyznačoval iba deklaratívnym, nie normatívnym chápaním značne obmedzených práv jednotlivých občanov. Neposkytoval ani nijaké garancie dodržiavania ustanovení zákona príslušnými orgánmi. Existencia právneho dokumentu takéhoto charakteru plnila predovšetkým propagačný účel pre zahraničie, pretože jeho politická a spoločenská váha sa pre nemaďarské obyvateľstvo stala fakticky iluzórna.

Vládna moc živila o zákona mýtus, že poskytoval práva príslušníkom nemaďarských národností. V skutočnosti dával len formálne možnosť takéhoto postupu podľa posúdenia príslušného orgánu, avšak dikcia zákona nikoho nezaväzovala právo udeliť, pretože výklad jeho ustanovení sa musel riadiť štátnou doktrínou. Deklarovanosť účelu zákona bola tak v protiklade so skutočnosťou. Markantne sa to ukázalo na začiatku 20. storočia. Keď v maďarských politických kruhoch na centrálnej i regionálnej úrovni sa otvorene demonštrovali snahy národnostný zákon zrušiť, lebo údajne už jeho existencia tvorila prekážku budovania homogénneho národného štátu. Práva príslušníkov nemaďarských národov sa tak mali dostať mimo právneho poriadku a akéhokoľvek zákonného rámca.

Kontinuálne slovenské snahy o dodržiavanie zákona, ktoré od začiatku 90. rokov nadobúdali charakter hromadných verejných podujatí, ostávali bez odozvy vládnej moci. Typickým príkladom bola akcia, keď na podnet ministerského predsedu Károlya Khuena-Héderváryho predstavitelia Slovenskej národnej strany predložili roku 1911 memorandum, v ktorom požadovali dodržiavať ustanovenia národnostného zákona z roku 1868 v základnom a strednom školstve a povoliť obnovenie činnosti Matice slovenskej. Ministerský predseda a

ani jeho nástupcovia sa k požiadavkám meritórne vôbec nevyjadrili a vyslali tak jasné signály, že v skutočnosti nemali a ani nemajú nijaký záujem pozitívne sa zaoberať predmetnou problematikou. Ani jedna z vlád nemala záujem pristúpiť k serióznym rokovaniam, náznakom ich taktizovania a manévrovania predstavitelia nemaďarských národov nemohli pripisovať čestný a otvorený záujem aspoň o určitý konzultačný dialóg alebo konštruktívne riešenie niektorých čiastkových otázok na platforme platného národnostného zákona.

Slováci spolu s ostatnými nemaďarskými národmi postavili svoje emancipačné snahy a politické programy na demokratických princípoch slobody, rovnosti a bratstva všetkých národov v štáte. Z nich vyplývali požiadavky na uznanie národnej individuality a štátotvornosti nemaďarských národov, pričom deklarovali lojalitu k štátu, ktorú však vládna moc nemala záujem brať do úvahy. Vláda Dezsóa Bánffyho zriadila roku 1895 osobitné oddelenie pre sledovanie socialistických a národnostných pohybov, čím sledovala ich paralyzovanie mocenskými nástrojmi.

Kongres nemaďarských národov roku 1895 v Budapešti prijal Program spoločenía národných strán rumunskej, slovenskej a srbskej v Uhorsku a Sedmohradsku ako aliančnú platformu postupu v zápase za národné práva. Vyslovil sa za integritu Uhorska a odmietol, že by jediný národ, ktorý tvorí len menšina obyvateľstva, si mohol privlastňovať atribúty štátnosti. V záujme ochrany existencie nemaďarských národov zdôraznil potrebu „postaviť pomery Uhorska na prirodzené základy.“ Z tohto hľadiska pokladal národnostný zákon za nedostatočný, lebo nebol osnovaný na princípe rovnoprávnosti. Požadoval pritom jeho dodržiavanie, kým nedôjde k jeho revízii. Požadoval uzákonenie všeobecného, priameho a tajného volebného práva, demokratické práva zhromažďovania a spolčovania a neobmedzenú slobodu tlače.

Postoje vládnej moci signifikantne odrážala pompézna kampaň tzv. milenárnych osláv roku 1896. Predstavitelia Rumunov, Srbov a Slovákov oficiálne protestovali proti obsahu osláv, ktoré bez historického základu demonštrovali, že jedine maďarský národ je oprávnený pokladať sa za nositeľa uhorskej štátnej myšlienky a dať uhorskému štátu charakter jednotného etnického celku. Odmietli manifestovanie myšlienky, že uhorský štát bol a je národným maďarským štátom. Zdôraznili, že Rumuni, Srbi a Slováci sú národné individuality so všetkými atribútmi, čo poslanie osláv popiera, keďže v štáte nejestvuje ochrana týchto individualít, a preto v ideovej koncepcii osláv videli útok na ich národnú existenciu.

Spektakulárnym dokladom o pomadžarčení Uhorska bol zákon o miestnych menách, názvoch (Zák. čl. IV/1898). Predstavitelia Rumunov, Srbov a Slovákov opäť pozdvihli protest proti zákonnej norme, ktorá určila, že všetky miestne mená môžu byť jedine v štátnom maďarskom jazyku. To znamenalo vážny zásah do historického miestopisného názvoslovía a odstraňovanie nemaďarských jazykov z verejného života. Umelými konštrukciami došlo k pomadžarčeniu dokonca aj tých názvov, ktoré tradične a odôvodnene existovali len v slovenskej podobe. Verejné protesty slovenského obyvateľstva vládna moc zákazmi znemožnila.

Spoločné akcie boli od roku 1905 koordinované v rámci Snemovej národnostnej strany a prezentovali postoje, ktoré zhodne posudzovali základné problémy národnostnej otázky v Uhorsku a prax vládnej politiky. Odmietali neadekvátne konštrukcie a na fikcii osnované tézy, ktoré kvalifikovali uvedené snahy ako útoky na integritu štátu, propagovanie národnostnej neznášanlivosti a poburovanie „vlastenecky cítiaceho obyvateľstva“. Zo strany vlády pritom chýbalo predloženie akýkoľvek dôkazov, že v zmysle národnostného zákona štát podporuje alebo aspoň nebráni vzdelanostnému a kultúrnemu rozvoju nemaďarských národov.

Slovenská politika svojimi postojmi vyjadrovala rastúcu nedôveru k uhorskej vládnej moci, ktorá nevykonala nijaký krok v oblasti národnostných práv, aby si mohla získať určitú

dôveru slovenského obyvateľstva. Jeho lojalita voči Uhorsku ako svojej vlasti nebola však zároveň prejavom súhlasu so snahami maďarských politických síl. Pozícia obrany a latentného odporu odrážala nesúhlas s vnútropolitickými pomermi v štáte, ako aj neochotu podporovať ambície maďarskej politiky zohrávať veľmocenskú úlohu v strednej a juhovýchodnej Európe. Obranný potenciál nemaďarských národov napriek limitom sebarealizácie dospel na začiatku 20. storočia do štádia, keď už dokázali argumentačne vyhodnotiť strategické smerovanie Rakúsko-Uhorska aj na medzinárodnom poli. Rátali, že militarizácia štátu a expanzívne plány smerom na Balkán vyostria nielen vnútornú krízu, ale očakávaný vojnový konflikt európskeho rozmeru sa ani nemusí skončiť s priaznivým výsledkom pre monarchiu.

V tomto čase sa realita národnostnej politiky a potláčania práv nemaďarského obyvateľstva v Uhorsku stávala známou v západoeurópskych politických a kultúrnych kruhoch. V Spojených štátoch amerických vyvíjali v tomto smere aktivitu početné ustanovizne a tlač slovenských vystaňovalcov. Ukázalo sa tiež, že hrozba vágne definovaného „panslavizmu“ pre štát bola len mýtom, aby vládna moc mohla operovať argumentmi, že existujú vážne dôvody na potláčanie práv a represívnych postupov proti príslušníkom slovanských národov. V slovenskom politickom a verejnom živote nejstvovala totiž nijaká aktivita, ktorá by mala objektívnu kvalifikáciu „panslavistického“ činu. Vo verejnosti len rezonovali obvinenia Slovákov za „panslavsku agitáciu“ a „národnostné buričstvo“, čím sa označoval každý prejav nesúhlasu s národnostnými pomermi a podmienkami národnej emancipácie. Treba zdôrazniť, že Slováci neboli v kultúrnej izolácii od ostatného sveta, lebo tradičnými zväzkami patrili k slovanským národom a mohli túto príbuznosť aj deklarovať ako morálnu posilu vo svojom emancipačnom zápase. Osobitný dosah mala slovensko-česká spolupráca, ktorú vládna moc pokladala za mimoriadne nebezpečný fenomén a prijímala opatrenia na zamedzenie jej prejavov, čo však v podmienkach masového šírenia informácií bolo len snahou s iluzórnym efektom.

Platforma slovenského emancipačného pohybu sa okrem štátoprávnych a občianskych aspektov zakladala na požiadavkách demokratických jazykových a kultúrnych práv v záujme zachovania, obrany a ochrany základných atribútov národnej identity. V tomto zmysle osobitne dôležitými sférami záujmu slovenskej politiky bolo národné školstvo a široké spektrum kultúrno-spoločenského života.

Likvidácia slovenských kultúrnych a školských ustanovizní a postupné obmedzovanie slovenčiny ako vyučovacieho jazyka zásahmi štátnej moci potvrdzovali jasný kurz nátlaku proti prirodzenému právu národov a občanov v prístupe k civilizačno-kultúrnym hodnotám modernej doby. Tvorili vecnú osnovu argumentácie slovenských politických a verejných činiteľov pri hodnotení vládnej školskej politiky. Proces pomadžarčovania základných škôl neznamenal totiž pozitívne kvalitatívne zmeny v úrovni vzdelávania a výchovy slovenských žiakov, ako to oficiálne zdôvodňovala vládna moc. Cieľom bolo verejne proklamované zdôraznenie základnej priority uplatňovania maďarčiny ako vyučovacieho jazyka a maďarskej vlasteneckej výchovy už od predškolského veku v duchu oficiálnej ideológie. Právne normy v oblasti školstva svedčili o štátom usmerňovanej likvidácii slovenského materinského jazyka ako prirodzeného dorozumievacieho prostriedku vo verejnej sfére. Fakticky sa uskutočňovala spoločenská degradácia spisovnej slovenčiny ako prostriedku pri dosahovaní všeobecnej i odbornej vzdelanosti obyvateľstva. Vylúčenie slovenského jazyka z primárnych spoločenských funkcií a presadzovanie maďarského jazyka na toto miesto aj v slovenskom etnickom prostredí malo jasné smerovanie k strategickým cieľom rečovo, kultúrne a duchovne asimilovať nemaďarské obyvateľstvo.

Školské zákony, ktoré sa spájajú s ministrom kultu a školstva Albertom Apponyim (Zák. čl. 26 a 27/1907), len zavŕšili dlhodobé snahy v tomto smere. Trend v štatistických ukazovateľoch o štruktúre základného školstva je nespochybniteľným výrečným svedectvom,

že parametre slovenského základného školstva sa vyvíjali regresívne až do štádia deštrukcie sústavy slovenských základných škôl. Vyplýva z nich, že práve školstvo patrilo k najdôležitejším pilierom maďarizačných a asimilačných snáh, pretože jeho kontinuálny vplyv a účinky sa týkali fakticky celej mládeže. Mýtus o školskom zákonodarstve, že sledovalo záujem vzdelávania nemaďarských žiakov, je založený na fikcii ideologickej konštrukcie podpory štátnej doktríny. Presadzovanie maďarčiny ako jediného vyučovacieho jazyka od základného stupňa škôl fakticky znemožňovalo totiž vzdelávanie slovenských žiakov v materinskom jazyku.

Cieľavedomý zámer likvidovať slovenské školstvo a kultúrne inštitúcie eklatantne dokumentuje postup vládnej moci, ktorá zabraňovala založiť slovenskú strednú školu aj na súkromnom základe, keďže štát neposkytoval nijakú podporu pre slovenské kultúrne a vzdelávacie aktivity. Skutočnosť, že po roku 1875 nejestvovala ani jedna meštianska, stredná a odborná škola so slovenským vyučovacím jazykom, nebola náhodným ani organicky vzniknutým stavom. Bola výsledkom premyslene utvorených pomerov, ktoré mali navonok vyjadrovať a dokumentovať, že slovenčina nie je jazykom vhodným pre zabezpečenie vzdelávania a kultúrno-civilizačného rozvoja, ale možno ju tolerovať iba pre dosiahnutie elementárnej gramotnosti slovenského obyvateľstva. Dochádzalo k permanentnej politickej a spoločenskej diskreditácii snáh o povznášanie kultúrnej úrovne slovenského obyvateľstva. Znemožnenie pripravovať vrstvy s vyšším vzdelaním na školách so slovenským vyučovacím jazykom znamenalo obmedzovanie ich angažovania sa v slovenskom národnom hnutí, aby nedisponovalo rozhl'adenou inteligenciou.